

ПРЕД IV МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС НА СЛАВИСТИТЕ В МОСКВА

Идната 1958 год. в Москва ще се състои IV конгрес на славистите от цял свят. Славистичният конгрес в Москва несъмнено представя значително културно събитие. Той ще покаже преди всичко състоянието на славистиката — на славянското езикознание и славянското литературознание днес и ще постави и изясни задачите на следващите години.

Конгресът вече се подготвя усилено. Уточнена и известена е неговата тематика, набелязана е неговата основна структура, разработват се докладите, започнало е отпечатването на готовите от тях, за да бъдат запознати със съдържанието им предварително участниците в конгреса. Конгресът ще се предшества от една дискусия, която ще постави и реши важни въпроси на славянското езикознание и литературознание.

Несъмнено такава предварителна дискусия е нужна и у нас. И ние имаме много непоставени и нерешени въпроси в нашето езикознание и литературознание. Това става особено явно, ако хвърлим поглед върху нашите славистични дисциплини в светлината на тематиката на конгреса: ще видим, че не една проблема на литературознанието ни, което ни интересува тук, ще се окаже занемарена, най-малко без нужния прием и обществено насърчение, което заслужава, а освен това, че е нужно да се изяснят и уточнят някои основни понятия в нашето литературознание.

★

Така една от четирите „общии проблеми“, поставени в тематичния план на конгреса, гласи: „Основни задачи на сравнително-историческото изучаване на славянските литератури“. Върху тая проблема у нас е работено недостатъчно. Изобщо сравнително-историческият метод в нашето литературознание напоследък беше в немилост. Все още съществува предубеждението, че сравнително-историческият метод в литературознанието е хомункулус на буржоазния космополитизъм или, най-малко, представя плъзгане по повърхността на явленията, което не дава едри и полезни плодове, не

води до решението на значителни проблеми.

А това не е така. Сравнително-историческото изучаване на славянските литератури например дава значителни научни резултати.

Както е известно, славянските народи се разделят в късна историческа епоха едни от други, запазват много общи племенни черти, остават в по-голямата си част съседни едни на други, свързани са в голяма степен от обща историческа съдба. Те живеят в тесен контакт помежду си, в непрекъснати стопански, обществено-политически и културни връзки. Съзнанието за общия им славянски произход ги обединява, те си оказват подкрепа един на друг, стремят се към дружба и единство, за да отстоят своята независимост и благополучие. Племенните и исторически връзки на славянските народи несъмнено създават не един момент на общност и взаимодействие между техните литератури. Славянската племенна и историческа общност допринася за близост, връзки, взаимност в славянските литератури, за съществуването на общи литературни традиции, източници, теми, конфликти и образи, за влияние и заемки, дори по-често за общ литературен живот. Особено необикновено голямата близост между славянските езици — например между езика на сърби, хървати и българи, на руси и българи, на руси, украинци и белоруси, на чехи и словаци, на поляци, чехи, словаци и лужички сърби — дава възможност за литературна взаимност и въздействие, за влияние в по-голяма и дори много по-голяма мяра, отколкото е литературното влияние от неславянските народи.

Достатъчно е да хвърлим и най-бегъл поглед върху славянските литератури, за да се уверим в това и да видим една от главните задачи, както и значението на сравнително-историческото изучаване на славянските литератури в разкриването на взаимните връзки между тях литератури, в разкриването на взаимодействието между

тях, в разкриването и на моментите на дружба между славянските народи. Чрез разкриването на тези връзки и моменти литературоведът сочи фактори не само в развитието на славянските литератури, но и в развитието на славянските народи изобщо.

Така сравнително-историческото изучаване на най-ранните славянски литератури ни говори за задръжен литературен и културен живот на почти всички славяни през Средновековието и особено през IX—X век. Кирил и Методий, Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър творят книжовното си дело за всички славяни. „Слушай сега, цели славянски народе,“ — се обръща към своите читатели авторът на „Прогласа към евангелието“. Създадените от поменатите писатели книги се разпространяват бързо между няколко славянски народа. Създава се обща кирилска и глаголическа книжнина.

Тъй като средновековна България става люлка на старославянската писменост и от нея тая писменост се разпространява сред русите и сърбите, сравнително-историческото изучаване на старобългарската, староруската и старосръбската литература например ни дава възможност да разкрием важни моменти във формирането и развитието на староруската и старобългарската литература. „Понеже българската литература — пише акад. Н. С. Державин — възникнала поради държавните нужди, диктувани от интересите на вътрешния и външен държавен живот на България като велика европейска феодална държава, която не отстъпвала по това време ни в териториално, ни в политическо отношение на световната държава Византия, тя бързо се разраснала в мощна сила и, както е известно, не само съдействувала за културно-историческия подем на българския народ, но скоро станала най-важният източник, въз основа на който възникнала и първата литература у най-близките български съседи — сърбите, и в Русия. Българската литература, чийто разцвет спада към времето на цар Симеон (893—927), дала на руския народ литературен език и четиво, което било необходимо за културно-просветните цели на онова време.¹

Българската, руската и сръбската литература имат общи писатели, каквито са Митрополит Киприан, Григорий Цамблак, Константин Костенечки. И трите литератури оплодява с народни и опозиционни елементи богомилството, което преминава от България в по-близките и по-далечните славянски земи. Тези литератури използват един и същ литературен език — старобългарския.

¹ Акад. Н. С. Державин, Племенни и културни връзки между българския и руския народ, София 1945, стр. 72.

Ясно е, че литературоведът, който изследва тези литератури, трябва да прекрачи границите на отделната славянска литература, трябва да навлезе и в другите две литератури, за да осветли напълно делото на отделните писатели и литературния процес, щом двете или трите литератури черпят от един и същ източник, служат си с едни и същи средства или са създавани от едни и същи писатели.

Сравнително-историческият метод на литературно изследване ни разкрива например колко плодноносно е било литературното общуване на българските поети с руската поезия в периода на формирането на новата българска поезия. Можем да кажем, че във формирането на новата българска поезия настъпва нов период, когато българските поети се запознават с руската поезия. Проф. Ив. Д. Шишманов характеризира така този момент в българското литературно развитие: „Не е преувеличено, ако се каже, че нигде руското влияние в нашата по-стара литература не може да се напипа почти с пръсти, както в поезията. Тук може наистина да се говори в някои отношения за същ преврат. Забелязва се коренна промяна както в идеите, така и във формата, както в чувствата, които поетът изразява, така и в начина на тяхното предаване. Поетическият стил се различава основателно от стила на предходната епоха.“¹ Благодарение на руската поезия българската поезия се освобождава от ограничената и наивна тематика и тромавата форма на първите поетически опити, принадлежащи на стихотворци като Димитър Попски, монасите Никифор и Йеротей, Неофит Рилски, Константин Огнянович и пр. Руската поезия открива нови хоризонти пред нашите поети: подпомага поезията ни да стане обществено-значима по своята тематика, да решава националните и социални задачи на епохата и да въздействува със своята художественост, естетически. Под влиянието на руската силабо-тоническа стихотворна система тоническото стихосложение у нас се налага над т. н. силабическо.

Сравнително-историческият метод на литературното изследване ни разкрива здравите връзки на българската литература със сръбската във всички времена, когато българският и сръбският народ са влизали в мирен и продължителен досег. Твърде плодноносно е общуването на българските възрожденци, като се започне още от Паисий Хилендарски, със сръбската литература и нейните представители. Българската и сръбската литература от епохата на

¹ Проф. Ив. Д. Шишманов, Наченки от руско влияние в българската книжнина, сп. Български преглед, год. V 1899, кн. IX-X, стр. 154. Разредката е на Шишманов.

Възраждането имат едни и същи писатели, какъвто е Христофор Жефарович; българската литература се ползува от делото на Йоан Раич и Доситей Обрадович; Вук Караджич ведно с украинеца Юрий Венелин и словака Павел Йосиф Шафарик разкриват славянския характер на българския народ и тласкат напред българското Възраждане; Йован Стерия Попович, „баща на сръбската драма“, дава тласък за развитието и на българската драма и театър.

В по-ново време Михалаки Георгиев, който влезе в досег със сръбския живот и литература, създаде творби под силното влияние на сръбските писатели-реалисти. Неговите разкази „Рада“ и „От зло на по-зло“ са всмукали жизнени сокове при твърде плътен допир с разказите „На бунара“ и „Всичко това народът ще позлати“ от Лаза Лазаревич. Не само дядо-Дичовите задругари начело с Рада са двойници на персонажа начело с Анока, не само конфликтът, който се разрешава „на бунара“, минава през едни и същи перипетии, но и в подробностите, и стилово Михалаки Георгиев е попаднал под влиянието на големия майстор-белетрист — на „сръбския Тургенев“, Лазаревич. С цели шепи е гребал Михалаки Георгиев и от „Всичко това народът ще позлати“, за да изгради разказа си „От зло на по-зло“. Сравнително-историческото проучване на двамата автори ще реши въпроса дали Михалаки Георгиев е доловил важни и типични явления от нашата действителност, като само е използвал градиво от сръбския автор, или заемките са толкова много, че трябва да му се оспори авторството на посочените разкази. Тоя въпрос не може да няма първостепенно значение за литературоведата, занимаващ се с делото на Михалаки Георгиев. При това стилните съпоставки между двамата писатели ще покажат доколко влиянието от белетристичното изкуство на Лаза Лазаревич се е разпростряло върху целия Михалаки Георгиев.

Сравнително-историческият метод ще ни разкрие общи закономерности в славянските и другите европейски литератури. В светлината на тези общи закономерности ще си изясним и важни моменти в нашето литературно развитие. За такива случаи става дума по-нататък в статията ни.

*

В тематичния план, приет за обсъждане от Московския славистичен конгрес, е отдадено голямо внимание на разкриването на междуславянските литературни връзки. Тяхното разкриване се поставя като задача дори от надсловите на тематичните цикли: „История на старите славянски литератури (до XVIII век) и на техните връзки“, „История на славянските литератури през

XVIII и XIX век и на техните връзки“, „История на славянските литератури през XX век и на техните връзки“.

Изучаването на славянските литературни връзки има голямо обществено значение за отделните славянски народи. То иде преди всичко оттам, че славянските литератури са пълни с моменти, които вдъхновяват за славянска дружба и с призови на най-добрите синове на народа за сближение и помощ между славянските народи, за единен път в тяхното развитие. Когато разкриваме тия моменти, създаваме опорни точки за дружбата между нашите народи. Ще посоча само няколко характерни примера.

Ред произведения на славянските литератури — на руската, чешката, полската и др. — изобразяват страданията и борбите на българския народ под турско робство и тия произведения, несъмнено, подготвят ведно с другите фактори почвата за освобождението на българския народ от русите в 1877—1878 год.

Така робската беда на българския народ привлича вниманието на писатели като Достоевски и Тургенев, които изразяват цялото участие на руския народ към поробените, тънещи в кръв български братя, хвърлят тежки укори към колонизаторска Европа, търпеца такава неправда към един народ, отправят мобилизираци думи към руския народ в навечерието на войната. В „Дневник на писателя“ Достоевски призовава Русия към жертва за славянския брат, и то като „не наруши справедливостта“, като не заграбва славянска земя, а даде жертвата си заради „всеслужене на човечеството“. Познато е стихотворението на Тургенев „Крокет във Виндзор“, което хвърля кървава сянка от Баташките кланета върху английските управляващи колонизаторски среди.

Призив за оказване на помощ на поробените българи четем в поезията на сръбския омладински поет Мита Орешкович от 60-те години:

„В България и Босна нашите братя
стенат,

Техните жени, техните деца от зло-
дея пищят,

Трябва да идем да им помогнем

И всичко да награвим да ги
избавим!“

Сравнително-историческият метод ще разкрие как поети, намиращи се на значителна пространствена дистанция един от друг, заклеяват с едни и същи думи, похвати и форми убийците на нашия народ и техните съюзници. Като нашия Вазов например чешкият поет Сватоплук Чех, с ударния стих на Беранже, сипе удари върху английския „джентлемен“, защитаващ правото на турските господари да изби-

ват българския народ, в стихотворението си „Всеки си има своята мания“ от времето на Априлското въстание.

Изучаването на писатели като Пушкин, Тургенев, Достоевски, Хомяков, Тютчев, Полонски, Гаршин у русите, на Ян Колар, Сватоплук Чех, Зигмунт Милковски, Хандрий Зейлер у чехи, словаци, поляци и лужички сърби, на Иван Вазов, Антон Ашкерц, Петър Прерадович и Петър Петрович Негош у южните славяни ще разкрие посоките и резултатите от общуването между славянските народи, намерило отражение в славянските литератури и имащо значение и за наши дни, когато дружбата между народите е наш девиз, наша задача. Наистина сегашната дружба между славянските народи е качествено нова дружба в сравнение с дружбата между тях от предишните епохи, когато е цъфтяла и е била отразена в литературата от назованите писатели, но тая дружба не може да остави без внимание моментите от миналото, които я укрепват и които я определят не като случайна, а като исторически необходима и трайна.

*

Не особено много е направило нашето литературознание по решението на проблемите, които са предмет на втория литературоведски тематичен цикъл в плана на Московския славистичен конгрес. Колко усилия и какви познания изисква решението на такива проблеми, каквито разкриват темите: „Връзките на старите славянски литератури и литературите на неславянските народи“, „Значението на преводните паметници на старобългарската писменост за реконструкцията на гръцките и латински архетипове“, „Проблемата на смяната на литературните направления в старите славянски литератури“, „Проблеми на поетиката на средновековните славянски литератури“, „Текстологическо и палеографско изучаване на старославянското ръкописно наследство във връзка с преминаването на паметниците от една славянска литература в друга“, „Проникването на античния и западен куртоазен роман в славянските литератури“ и т. н. Колко важни са всички набелязани теми за разкриването на богатството, източниците и развойните линии на старата наша литература!

У нас обаче неведнъж са се чували гласове срещу тая литература, поради което тя е в немилост сред широките литературни слоеве.

Не бива обаче да се забравя, че периодът на старата българска литература обхваща близо едно хилядолетие, че българската литература през IX—X и XIV—XV век е

играла голяма, международна роля, каквато не е играла новата ни литература. Като литературоведи ние не можем да се задоволим с изследването на нашето литературно развитие през последните два века и да зачеркнем другите девет века в нашето литературно минало. Написването на една история на българската литература ни задължава да проучим по-добре това литературно минало.

Най-голям недостатък в проучването на нашата стара литература е страхът от решаване на проблеми. Ето защо проблемните теми из областта на старите славянски литератури, поставени пред Московския славистичен конгрес, най-вече изискват предварителна работа от страна на нашите литературоведи. От тоя вид е например темата „Проблемата за смяната на литературните направления в старите славянски литератури“.

Нека най-напред отбележим, че издирването, издаването и описанието на паметниците е важна научна работа, но голямата наука решава проблеми. Старите буржоазни литературоведи, които не се стремяха да разкрият литературния процес, обусловеността на писатели и паметници от обществено-историческото развитие, от съотношението на класовите сили, от класовата борба и т. п., най-често се превръщаха в архивари и пред тях „проблемата за смяната на литературните направления“ в старата ни литература обикновено не стоеше не само с оная острота, с която стои пред нас, но изобщо. Доколкото забелязваха промени в литературното развитие, те бяха склонни да ги обясняват с византийското влияние. Във византийската литература се явили промени, нови писатели въвели нови форми, нови жанрове, нови изразни средства и под влияние на тези промени настъпили промени и у нас.

Вярно е, че византийското влияние върху развитието на нашата стара литература е голямо. Но вярно е също така, че и у нас има литературно развитие, обусловено от новото обществено-историческо развитие в страната. Задълбоченото сравнително-историческо изучаване на старобългарската и византийската литератури, което не се задоволява с механичните съпоставки на буржоазните литературоведи, не може да не вземе под внимание факта, че в България безспорно са съществували условията за по-друго развитие от това във Византия, и да не разграничи оригиналното дело на старобългарските писатели, като отиде и по-далече и изхождайки от правилното разбиране на развитието у нас, разграничи писатели и паметници, принадлежащи на едни или други класови сили в различните епохи, и посочи новото качество, създаващо ново направление в литературното развитие.

Така например като момент на „смяна на литературните направления“ в развитието на старобългарската литература трябва да бъде посочено времето, когато се появява богомилството и извиква на живот в нашето литературно развитие богомилската и антибогомилската литература. Дори и недобре запознатият със старобългарската литература четец ще открие грамадната разлика между произведенията на Кирил и Методий, Климент Охридски, Константин Преславски и Черноризец Храбър от една страна, и богомилските книги или Беседата на Презвитер Козма от друга страна. Първите възникват, когато феодализмът и християнството играят у нас прогресивна роля, когато феодализмът и християнството установяват своето господство в страната, когато се създава старобългарската феодална култура — със „златния век“ на старобългарската литература. Вторите възникват, когато феодалното общество започва да се разтърсва от непримирими класови противоречия, в периода на остра класова борба между основните класи на феодализма — селяни и феодали. Черквата се превръща в крупен феодален институт, който експлоатира и потиска народа и създава идеологията на феодализма, по израза на Енгелс, тя представя „най-висше обобщение и санкция на феодалния строй“. Угнетената класа на селяните все повече схваща официалното християнство и литературата, която то създава и ръководи у нас, като форми на идеологията на угнетяващия феодализъм, скъсва с черквата и гледа недоверчиво на литературата, която тя култивира, дори се бори с тях, като усвоява най-широко богомилството, с което се противопоставя както на феодалната експлоатация, така и на официалната християнска религия и на официалната книжовност.

Въпреки очевидната разлика между едната и другата литературна продукция, въпреки почти очевидната „смяна на литературните направления“ нашите литературоведи недостатъчно очертават в литературното ни развитие новия момент, недостатъчно разграничават два етапа в литературното ни развитие от IX до XII век. Това наблюдаваме и в различните наръчници по история на старобългарската и изобщо българската литература, където под надслова „начало и разцвет на българската литература“ е събрана литературата ни от Кирил и Методий до Презвитер Козма включително, и в периодизирането, което намира най-широк прием — „българската литература през IX—XII век“ (т. е. литературния живот през първата българска държава и византийското робство) и „българската литература през XIII—XIV век“ (т. е. литературния живот през втората българска държава).

В тематичния план на Московския конгрес е набелязана темата „Връзките на старите славянски литератури с литературите на неславянските народи“. Тая тема обаче не може да се ограничи с механични съпоставки; основният метод при нейното разработване ще бъде сравнително-историческият, който държи сметка за развитието в отделните страни, а резултатът от разработката на темата няма да бъде само натрупването на материали, но и решението на проблеми.

Разбира се, в старата литература можем и трябва да издирим още материали. Съвсем недостатъчни са те например от епохата на турското робство. Нужно е да създадем и марксистическо изворознание. Но същевременно трябва да се набележат нови проблеми, каквито буржоазните литературоведи не искаха или не бяха в състояние да видят. Трябва да се проучат от повече страни старите книжовни паметници — у буржоазните литературоведи ред техни важни страни не бяха засягани.

Поради оскъдността на вестите за литературния процес, за писателите, за техните стремежи, за тяхната епоха литературоведът трябва да поставя и решава смело въпросите, да строи хипотези с пълното съзнание, че с хипотезите не се решават окончателно въпросите, но се проправят пътищата за тяхното решение.

Голяма спънка за ново решение на въпросите е традицията. Усвоилите традицията вървят по линията на най-малкото съпротивление. А не бива да се забравя, че традицията твърде често се опира на мнения, които се крепят от авторитети, а не от фактите. Не бива също така да се забравя, че усвоилият традицията в старата българска литература върви твърде често не по твърдата почва на фактите, а по люлеещата се дъска на хипотезите, прехвърлена преди много десетилетия над зиналите въпроси и отдавна прогнила; появили са се новоиздирени факти, които противоречат на хипотезата — и горко на такава хипотеза.

*

В следващия тематичен цикъл, предложен на Московския конгрес за обсъждане, който носи надслова „История на славянските литератури през XVIII и XIX век и на техните връзки“, съществуват също немаловажни проблеми, по които нашето литературознание се нуждае от повече яснота. Такава е например проблемата за романтизма в славянските литератури и в българската литература по-специално, поставена с темата „Романтизмът в славянските литератури, неговото възникване, развитие, специфични черти“. Кои наши

писатели смятаме за романтици и кои произведения на наши писатели са романтични? Романтици или реалисти са Добри Чинтулов, П. Р. Славейков, Васил Друмев? И има ли у нас период, когато романтизмът е господстващ творчески метод?

Както се наблюдаваше това особено при обсъждането на написаните от колектива на съветските литературоведи-българисти „Очерки по история на българската литература“ в Литературния институт на Българската академия на науките, за някои наши другари романтизмът като че ли е отрицателно явление в нашето литературно развитие; те усърдно се стремяха да очистят нашите добри писатели от него, оспорвайки наличието му в техните произведения. За господство на романтизмът в известен период от нашата литературна история не се говори. Има другари, за които дори Историята на Паисий Хилендарски представя реалистично произведение.

Нашите литературоведи, у които романтизмът е злепоставен, винаги, когато се говори за романтизмът, имат предвид реакционния романтизмът, него имат предвид дори и когато се говори за метода на възрожденската ни литература, възникваща в епохата на романтизма. Реакционният романтизмът обаче няма почва за развитие в нашата възрожденска литература, която никне от пробудено национално съзнание, от стремежа да се служи на народа, да се дадат средства в ръцете на народа за изграждане на по-висока форма на обществен живот в нашата страна.

Спори се например дали има романтизмът у Добри Чинтулов и П. Р. Славейков. Има, разбира се. Но поезията на Добри Чинтулов и П. Р. Славейков — възразяват опонентите — отразява нашата действителност от епохата, тя е неин продукт. Това несъмнено е вярно. Но нима романтичното произведение не е продукт на своето време и не отразява действителността, в която възниква? Разбира се, всеки продукт на изкуството отразява в една или друга степен действителността, в която възниква. Въпросът не е за това дали отразява действителността, а за това как я отразява. Може да я отрази с реалистични изразни средства, може да я отрази чрез средствата, картините и образите на народната песен, може да я отрази така опоемувана, че действителните случки и лица да изгубят своите ясни очертания. Може да я отрази така, че да преобладават чувството и фантазията пред логиката и правдата. Може да я отрази в обикновените прояви на всекидневния живот, може да я отрази обаче и така, че на първо място да излезе една героиня, която може би не е съществувала, но в образа на „Крум Страшни“ прогонва захватчиците на българската земя. Изобщо романтичното въоду-

шевение е присъщо на нашата възрожденска литература.

За да намалее недоразуменията, трябва напълно да се изясни понятието романтизмът.

Терминът романтизмът води началото си от „роман“, „романски“, в смисъл „народен“: през Средновековието на съчиненията, написани за горния слой на образованите хора на латински език („lingua latina“) се противопоставят произведенията, написани за народа на народен („романски“) език („lingua romana“). Произведенията, написани за народа, нямат задачите и характера (сериозен, богословски, високонаучен) на съчиненията, писани на латински. Произведенията за народа са забавлявали, съдържали са измислици, имали са често фантастичен и авантюристичен характер, ето защо са поставили началото и на „романа“, и на „романтизма“ в съвременния смисъл на думата.

Когато романтизмът се налага като господстващо течение, характерен за него е култът към народа и народното творчество. Докато класицистите, предшествуващи романтиците, се влияят от старокласическата литература и черпят сюжети от старокласическия живот, романтиците се влияят от народното творчество и изобразяват често народния живот, народното минало, народните традиции. „Нищо (не стои) над народната песен“ — говорят романтиците от началото на XIX век. Немските литературни историци смятат за начало на господството на романтизма в немската литература годината на излизането на първия забележителен сборник с немски народни песни („Des Knaben Wunderhorn“, 1806 год.)

Романтизмът в западнославянските и югославските литератури се разви в борба с класицизма за народно изкуство, а малко по-късно или едновременно с това гореше с пламъците на национално-освободителната борба. Адам Мицкевич например наложи романтизма в полската литература със своите балади и Кримски сонети, със своята „Ода на младостта“ и „Конрад Валенрод“, със своята голяма поема „Задушница“. От една страна това са произведения, изградени върху народната традиция, произведения, които имат назначението да проникнат „под сламените покриви“, в противоположност на класицистичната поезия, която никне в аристократическите салони, от друга страна, това са революционни произведения, както се изразява един съвременник на Мицкевич, писателят Андрей Козмян — тъмни облаци, носещи мъгли в своето лоно, които по-късно или по-рано палат пожари и оставят след себе си разрушения, които извършват революция не само във въображението и чувството, но и в народния

характер. Романтичният могъщ Конрад — героят на „Задущница“, обвинява бога, че не е наредил както трябва света, в който има толкова робство, и иска от него творческата му сила, за да създаде похубав свят, свят на свобода и щастие. Из народното творчество израстват романтиците на чехословашката и югославските литератури Франтишек Ладислав Челаковски, Карел Яромир Ербен, Станко Враз, Бранко Радичевич, а Карел Хинек Маха, Иван Мажуранич и Петър Петрович Негош, на които също народният певец е най-добрият учител, мобилизират революционните сили на чехи, хървати, сърби, черногорци с поемите си „Май“, „Смъртта на Смаил-ага Ченгич“, „Горски венец“.

Ясно е, че романтизмът не бива да ни смуцава, когато го намираме у писатели, определени като „крупни“, че не бива да объркваме понятията си „романтизъм“ и „реализъм“, когато характеризираме едно или друго произведение на тия писатели, едно или друго литературно явление.

При планирането на историята на българската литература, която предстои да напишат членовете и сътрудниците на Литературния институт на Българската академия на науките, меродавни другари заявиха, че ще се пише история на българската реалистична литература. Една литературна история обаче, особено ако обхваща хилядогодишно литературно развитие, не може безусловно да приеме такъв тезис, също така и литературнонаучното изследване не може да се ограничи само върху реалистичната литература. Московският конгрес сочи това ясно, приемайки за обсъждане следните теми: „Проблемата за смяната на литературните направления в старите славянски литератури“, „Проблемата за възникването на класицизма в славянските литератури. Специфичните черти на класицизма в славянските литератури на XVIII век“, „Сантиментализмът в славянските литератури“, „Романтизмът в славянските литератури, неговото възникване, развитие, специфични черти“, „Генезисът и етапите на развитието на реализма в славянските литератури“, „Проблемата на смяната на направленията в славянските литератури в края на XIX и началото на XX век“ и т. п.

Романтизмът в нашата литература на XIX век съществува, той не бива да бъде отдаван само на най-слабите творци, дълг е на нашия литературовед да определи чий творчески метод е той и да осветли правилно произведенията, създадени с него.

*

Следващият тематичен цикъл в плана на Московския конгрес „История на славянските литератури през XX век и на

техните връзки“ изправя българския литературовед пред нерешена проблема още с първата тема: „Проблемата на смяната на направленията в славянските литератури от края на XIX и началото на XX век“.

При обсъждането на периодизацията на историята на българската литература и на очерките по история на българската литература, написани от колектив при Института по славянознание на Съветската академия на науките, в Литературния институт на Българската академия на науките се направи опит от наши литературоведи да се заличи границата, която съществува в литературното ни развитие в „края на XIX и началото на XX век“. Започва ли нов етап в нашето литературно развитие от този момент?

И беглият поглед върху нашето литературно развитие ни уверява, че има значителна разлика между нашата литература през 80-те и 90-те години, когато писателите ни Иван Вазов, Захари Стоянов, Стоян Михайловски, Алеко Константинов Т. Г. Влайков и мн. др. създават най-значителните си, дълбоко реалистични произведения, и литературата ни през 90-те и 10-те години, когато П. К. Яворов, Петко Тодоров, Теодор Траянов, Николай Лилиев, Димчо Дебелянов, Людмил Стоянов се отправят по друг път. Дори Вазов — авторът на „Под игото“, „Епопея на забравените“, „Немили-недраги“, „Един тъмен герой“, написани преди края на века, се отличава по реалистичния си размах от Вазов — автора на исторически романи и драми и реторични патриотарски стихотворения, възникнали в първите две десетилетия на новия век.

Същия процес наблюдаваме и в другите славянски литератури. Към 90-те години в Русия и у западните славяни и към 900-те години у югославските народи приключва един период и започва друг. Какво обуславя преломът в литературното развитие?

Времето от 90-те или 900-те години нататък, съответно в Русия, у западните и у южните славяни, е време, в което славянските страни биват включени в световната система на империализма и въввлечени в империалистическите войни. Империализмът е цяла епоха в икономическото и изобщо историческото развитие — с многобройни свои характерни черти. Тези черти, както е известно, бяха посочени от В. И. Ленин в едно от най-крупните му съчинения — „Империализмът като най-висш стадий на капитализма“.

В тази епоха буржоазията, която е господстваща класа и налага своите възгледи, вкусове и изкуство като господстващи, култивира антиреалистични течения в литературата и особено символизма. Символизмът има значителен успех. Реа-

лизмът в епохата е силно притиснат от антиреалистични течения. Тоя факт не може да се пренебрегне, не може да се прескочи. Цялата мътилка на символизма ще се отдаде на буржоазията, която чрез антиреалистичните течения се стреми да прикрие изострянето на класовите противоречия, да откъсне погледите от нарастващото народно недоволство, да притъпи революционното жило на пролетариата, да доведе пролетариата до безверие в собствените му сили, за да се откаже от класовата си борба. Но не всичко, което се създава под знака на символизма, ще отпадне от нашата литература, ще отдадем на буржоазно-упадъчното изкуство: в литературата ще останат ясните, с богата образност, изразяващи значителни идеи и чувства произведения, каквито са много творения на П. К. Яворов и Димчо Дебелянов, определяни обикновено като символични, а несъмнено и на Теодор Траянов и Николай Лилиев.

Ако литературата от епохата на включването на България в системата на империализма си има свой облик, нужно е да се обособи в отделен период.

Въпросите за границите на тоя период, както и за неговите главни литературни явления и особености не бива да се решават, като се стесни кръгзорът върху нашата литературна действителност. Явленията имат международен характер особено в епохата на империализма. И ако някъде нещата се очертават по-ясно, те ще изяснят и нашите явления, и нашето развитие. Така полската литература от периода на 60-те, 70-те и 80-те години твърде рязко се отличава от полската литература в следните десетилетия. Делото на Болеслав Прус, Хенрих Сенкевич, Елиза Ожешкова и Мария Конопницка се отличава съществено не само от делото на Ян Каспрович, Казимир Тетмайер, Станислав Виспянски, Станислав Пшибишевски, но се отличава съществено и от делото на Владислав Реймонт, Стефан Жеромски и Габриела Заполска, въпреки че и едните и другите са критически реалисти. Ние смятаме, че ако в ред други славянски литератури литературното развитие от епохата на империализма е обособено в отделен период, сравнително-историческият метод ще ни принуди да обособим в отделен период и нашето литературно развитие от епохата.

Някой ще възрази, че Пенчо Славейков още през 90-те години създава ред индивидуалистични, антиреалистични произведения, когато за начало на етапа с подобни произведения сме поставили началото на новия век. Това е вярно. Но естествено е в една страна със закъсняло развитие да се явяват неща в идеологическата област, изпреварващи развитието.

От друга страна, може би затрудняват някого да приеме набелязаната периодизационна граница и случаи като тоя с Елин Пелин, който и след начертаната граница продължава своя реалистичен път. Трябва обаче да отбележим, че в епохата на империализма критическият реализъм на най-добрите писатели, въпреки атаките от страна на официалните литературни среди, не заглъхва. Така например и в Чехия в епохата на империализма наред с Антонин Сова и Отокар Бржезина продължава да твори своето реалистично изкуство Алоис Ирасек, който като нашия Вазов е смятан за писател на простолюдието, или в Сърбия наред с венцехвалените и силно влияещите Йован Дучич и Милан Ракич създават своите ясни, жизнени, атакуващи произведения Бранислав Нушич, Алекса Шантич или Бора Станкович.

Няма нищо по-естествено от това, че когато в славянските страни започва една нова епоха — епохата на империализма, и в литературното развитие обособяваме също нов етап. Това според нас е нужно. Наистина, участващите в дискусиата по периодизацията на историята на българската литература се съгласихме, че периодизацията на литературната история не бива да повтаря периодизацията на гражданската история, че тя си има своето независимо съществуване. Но това не значи, че в основата на периодизацията на литературната история няма да легнат епохите на общоисторическия процес. Литературата не може и не бива да се откъсне от целокупния живот на народа, тя е в тясна връзка с общоисторическото развитие. И литературоведът има да реши въпроса до каква степен идеологията, в това число и литературата, имат свое независимо съществуване.

*

Особено занемарена област в нашето литературознание е стихознанието. Това става напълно явно в светлината на проблематиката, поставена пред Московския конгрес. В тематичния план на Московския конгрес са предвидени за обсъждане голям брой проблеми из тая област с общ надслов „Славянското стихознание“: „Въпросът за реконструкцията на общославянския стих и за еволюцията на тоя стих във фолклора на славянските народи“, „Съотношение и взаимовлияние на устния и книжовен стих у славянските народи“, „Типовете славянски стих във връзка с прозодическите различия на славянските езици“, „Междуславянски влияния в областта на стихотворните форми“, „Въпросът за тоническите елементи в силабическото стихосложение у различните славянски народи“, „Стихотворните нова-

торства, характерни за славянските литератури през XVIII и XIX век“, „Въпроси на сравнителния анализ и историческото изучаване на славянската ритмика“, „Разработка на мелодиката на славянския стих: достижения и задачи“ и др. Самото изброяване на проблемите очертава сериозността, с която се гледа на стихознанието от страна на научните работници литературоведи, фолклористи и езиковеди. А колко от набелязаните проблеми нашето литературознание е решило?

Причина за голямото, да не кажа пълното изоставане на стихознанието у нас е може би опасението, че върху занимаващия се в тая област ще легне сянката на обвинението във формализъм. Стихът обаче трябва да се изследва, както се изследват и другите литературни и езикови явления. Това изследване води до важни теоретически и практически положения.

Стихът е стар едва ли не колкото е старата и човешката реч. „Стихът е общочовешко явление — пише Валери Брюсов, — възникващо независимо от влиянието на един народ върху друг, у най-различни племена, в различни епохи, в различни места на земното кълбо. Стихове се наблюдават у всички известни нам културни народи и едва ли не у всички диви.“¹

Изследванията върху българския стих се броят на пръсти — едва ли не на пръстите на едната ръка. Ние дори още не сме опровергали известния руски стихолог Ф. Корш, който преди 50 години отрече ритмичното чувство на българския народ; изпълнен „с равнодушие“ към ритъма на словото, българският народ според Корш строел стиховете на народните си песни, като отброявал сричките им върху пръстите си — „по бабешка сметка“.² Като се има предвид, че и нашият най-голям поет Христо Ботев е употребявал за дивните си песни народното стихосложение, оценката на Корш засяга и книжовната ни поезия.

Опровержението на Корш ще дойде от само себе си, когато покажем, че и в българската народна песен, и у Ботев стихът си има свой ритъм. Но кой от нас го е разкрил достатъчно и правилно?

Нашето народно стихосложение се определя в учебниците като силабическо, като такова, което се основава върху броя на сричките и цезурата. Като „повече силабически“ определи стиха на Ботев и един от най-авторитетните наши литературоведи, проф. Боян Пенев. „Ритъмът е повече от силабичен, отколкото от тоничен

характер“ — пише Боян Пенев за ритъма на Ботевите стихотворения. А преди това отбелязва: „Доколкото може, Ботев се старае да пази определен брой на сричките в стиховете, цезура и рима.“¹

И определенията на нашите учебници, и определението на Боян Пенев за ритъма на Ботевия стих са неточни, най-малко непълни и могат да доведат до заключението, до което стигна Корш.

Неточността в определенията и особено заблудата на Корш идат оттам, че в българския народен стих се търси познатия от учебникарската стихология тоничен ритъм — ритъм, който произлиза от правилното редуване на ударени и неударени срички. Но няма ли ритъм и в нашите народни песни:

Пасъл си Стоян стадото
По самодивски хорища. . .

Или:

Ветерот вее, Вардар люлее!
Накрай на село, Вардар на брегот,
ми се собрали малите моми,
Песна ми пеят, хоро играят. . .

Няма ли чувство за ритмична реч и Ботев, употребил стиха на посочените песни:

Не плачи, майко, не тъжи,
Че станах ази хайдутин,
Хайдутин, майко, бунтовник. . .

Или:

Жив е той, жив е там на Балкана,
потънал в кърви, лежи и пъшка. . .

Всеки българин чувствува и в приведените народни песни, и в приведените стихотворения от Ботев такъв лек, летящоподвижен, напевен ритъм! И анализът на тези стихови творби ще ни покаже откъде иде тоя ритъм.

В „Пасъл си Стоян стадото“ и „Не плачи, майко, не тъжи“ ритмично се повтарят три стъпки: една трисрична, една двусрична и една трисрична; във „Ветерот вее, Вардар люлее“ и „Жив е той, жив е там на Балкана“ се повтарят ритмично четири стъпки: една трисрична, една двусрична, една трисрична и една двусрична стъпка. Сричките в стъпките са организирани около една ударена сричка, така че всички стихове имат по еднакво число акцентни върхове. Като ритмични цялости се повтарят и целите — с равен брой срички — стихове, и частите на стиха, отделени от постоянната цезура. Отделните стъпки твърде често са обособени и с допълнителни цезури.

Ясно е, че и народната ни песен, и Ботевите стихотворения, изградени с ритмич-

¹ В. Брюсов, Основы стиховедения, Москва 1924, стр. 10.

² Ф. Корш, Введение в науку о славянском стихосложении, Статьи по славяноведению, под редакцией Ламанского, вып. 2, С.-Петербург 1906, стр. 360 сл.

¹ Б. Пенев, История на новата българска литература, т. IV, ч. 2, София 1936, стр. 1485.

ните средства на народната поезия, разполагат със силна и разнообразна ритмика, че представят прекрасна стихотворна реч, която разкрива и музикално чувство, и свежест, и оригиналност.

Трябва да отбележим, че при изграждането на ред свои стихотворения Ботев е усвоил средства и от възникващата по онова време у нас силабо-тоническа стихова система, без обаче да скъса с акцентната система на народната ни песен. Така системата на неговото стихосложение получава допирни точки със системата на сръбското книжовно стихосложение, което от една страна, е в зависимост от ритмичния строеж на сръбската народна песен, а от друга страна, и от силабо-тоническата система на европейската поезия. Тая стихова система се отличава с по-голямо ритмично разнообразие и волност, отколкото обикновената силабо-тоническа система.

Всичко казано нашето стихознание отдавна трябваше да разкрие, за да посочи нови източници за ритмично разнообразие на нашия стих. Изобщо, при всички случаи изследванията в областта на стихознанието ще ни разкрият богатството и недостатъците на нашата поезия. Такова разкриване на богатството и недостатъците на поезията ни несъмнено е в състояние да повиши художественото майсторство на нашите поети. Стихологът може да допринесе поетите да се отнасят с по-голямо разбиране към своите ритмични, стихосъздаващи средства и задачи. Стихологът е в състояние да воюва с ритмичното еднообразие в поезията ни.

Така посочването, че най-силните творби на нашата поезия, каквито са несъмнено Ботевите стихотворения и Вазовата „Епопея на забравените“, не са написани в строгата тоническа система, завладяла нашата поезия от Пенчо Славейков и П. К. Яворов насам, би могло да бъде пътеуказващо в развитието на нашата поезия. Метрите на нашата народна песен биха обогатили метриката на книжовната ни поезия; наред със силабо-тоническата система в нашата книжовна поезия би могла да намери разпространение и тонично-силабическата система на нашата народна песен.

Не са ли твърде много ямбите, хорейте и дактилите в поезията ни? Българският поет би могъл негли да се присъедини към думите на Пушкин от „Домик в Коломне“:

Четырестопный ямб мне надоел:
им пишет всякой. — Мальчикам в
забаву
пара б его оставить. . .

От 112-те стихотворения на Яворовата книга „Подир сенките на облаците“ 90 са написани в ямб.

Наистина много ямби има у Яворов. Стихологът обаче ще покаже, че многото

ямби у Яворов не водят до ритмично еднообразие: Яворовата поезия е твърде богата откъм разнообразие на ямбичната схема.

Стихологът ще покаже как с отстраняването на ударените срички от ямбичната схема Димчо Дебелянов, поет със силно развито музикално чувство, е предал своето настроение на усамотение и смирение в гаснещата вечер:

Да се завърнеш в бащината къща,
Когато вечерта смирено гасне. . .
Да приласкае скръбни и нещастни.

Два от тези 11-срични стихове имат само по три ударения.

Обратно, с маршов ритъм Вазов зове към труд:

Да работим! Тая славна дума
Нека екне кат камбанен звън,
Нека стряска къщата и друма,
Нека сепне спящий тежък сън!

Какъв хубав, настъпателен ритъм звучи у Смирненски:

Ний всички сме деца на майката земя,
Но чужда е за нас кърмящата ѝ гръд. . .
Но иде ден на съд! Над майката земя
Надвисва ураган и в гръмкия му зов
Преплитат се ведно омраза и любов. . .

Сякаш пролетариатът настъпва, както би казал поетът, с буреносна закана.

Днешните наши поети несъмнено имат твърде много въпроси и колебания по употребяваната от тях ритмична система и чакат присъдата и помощта на компетентните.

Младен Исаев например започва втория стих на стихотворението си „Дъщеря“ от 1954 год., написано в хореичен размер, с енклитика:

Дългочакана, обичана, желана
те донесохме предпролет у дома. . .

Това стихотворение се домогва до ново ритмично звучение и с пеоните си, и с паузите си-цезури във втората част:

В твоите очи, || безоблачни и сини,
Виждам аз || небето, пролетта,
И на устните ти || алени малини
Първата усмивка || на света.

С разкъсания стих, начупената линия и ударенията, поставени на неударени в схемата места Георги Джагаров добре е предал тревогата си в стихотворението „Тревога“:

Как да пея и как да се радвам. . .
Един черен човек неотменно
като сянка пълзи подир мене. . .

И все пак в ритъма на много подобни стихотворения често нещо недостига.

В стихотворението си „Дъщеря“ Младен Исаев например не е успял да създаде стихове с ритмично повтаряща се мелодична линия и читателят като че ли ходи по изорана нива и се препъва. Четете:

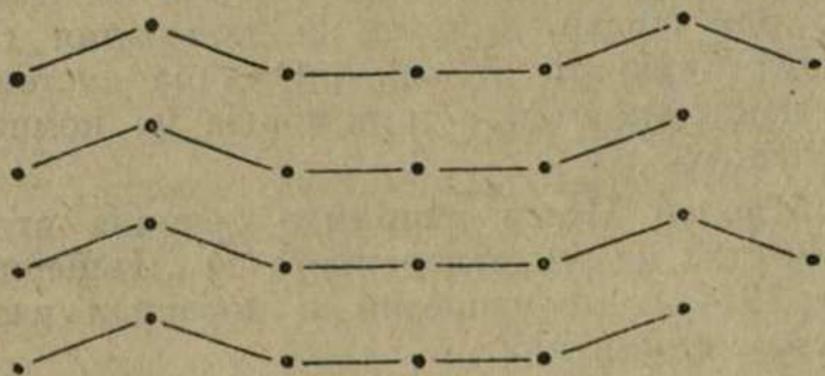
Дългочакана, обичана, желана
Те донесохме предпролет у дома
И додето спеше, с цвят по-бял от пяна
Пролетта обсипа нашата земя. . .

Иван Вазов, първомайстор на българското поетическо слово със силно развито чувство за мелодия на стиха, създава цели стихотворения, в които стиховете имат една и съща мелодична линия. Например стихотворението „В Помпея“ е изградено с такива стихове с едни и същи мелодични линии — с два акцентни върха — II и VI сричка в стиха:

Палатите са глухи,
Форумът не гърми,
Във мраморните бани
Чучурът не шуми.

Кумирите сломени
Преглупаво стърчат;
Из улиците пүсти
Столетията спят. . .

Мелодичните линии на стиховете можем да представим графически така:

А как биха изглеждали мелодичните линии на цитираните стихове от Младен Исаев? Разнообразно начупени, без ритмична идея, неподдаващи се на музикално-песенно възсъздаване от композитор. Трябва да отбележим, че нашата констатация не се отнася общо за поезията на Младен Исаев, комуто не може да се отрече живо музикално чувство, а само за цитираните стихове.

Стихологът трябва да разкрие мелодичните линии в стихотворните произведения на българските поети, да покаже, че са нужни музикално построени мелодични линии, които се повтарят ритмично и т. п.

Струва ми се, не са нужни повече примери, за да се покаже, че ако стихознанието се развиваше с развитието на нашата

литература, може би за поетите ни би имало повече свобода в строежа на стъпката, при комбинирането на стъпките в стиха, при изграждането на мелодичните линии в стихотворните произведения и т. п. и може би метричната система на народната ни поезия би намерила по-голямо разпространение в книжовната ни поезия, с една дума, би се увеличило ритмичното богатство в нашата поезия, би се повишило художественото майсторство на нашите поети.

*

И така в светлината на проблематиката на Московския международен славистичен конгрес става ясно, че трябва да се поставят отново или по новому ред проблеми в нашата литературна наука, сега пренебрегнати или неправилно решавани. Неправилното решение на проблемите и тяхното пренебрегване изискват сериозни усилия да преодолеем една традиция, характерна за времето, когато схематизмът и догматизмът налагаха на нашето литературознание и литература своя печат. Нужно е да се разшири проблематиката на нашето литературознание, което може да се похвали главно със статии за отделни български писатели, обикновено с твърде общ характер, за някои принципни въпроси с твърде ограничена амплитуда и с публикуването на архивни материали. Нужно е и да се скъса с феодалната затвореност, която отличава литературознанието ни. Литературната наука може да има широк поглед върху мира на идеите и живота и колкото по-широк е тоя поглед, толкова по-ценни са нейните резултати, толкова по-ясни са закономерностите, които тя разкрива, толкова по-широк и поверен е пътят на литературното и общественото развитие, който тя чертае. Целта на нашата статия не е да посочи всички проблеми, с които нашата литературна наука трябва да се занимава и с които е изостанала. Статията ни само поставя въпроса за разширението на нейната проблематика и за сериозно и зъдълбочено отношение към някои проблеми, които сега се подценяват. С общия растеж, който се надблюдава днес в нашата страна, трябва да расте и литературната наука, която не може да се задоволява с работи без поставяне и решение на важни проблеми в тях и без широко проникване в цялата област на фактите, не само в тия, които се намират близо около нас и са лесно достъпни, но и в ония, които са по-далече и по-мъчно достъпни, а подпомагат правилното решение на проблемите.

ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ